

«KÖLTEMÉNYES RÉGISÉGEK».

XVII. SZÁZADI MAGYAR KÉZIRAT.

Közli: ERDÉLYI PÁL.

Az irodalomtörténet-írás forrásai egymásután lassankint majd csak megnyílnak, előkerülnek a magyar kéziratok emlékei a mint a magán- és közkönyvtárak, a levéltárak anyaga a nagy közönség számára is ismeretessé lesznek. Ma már nem lehet irodalomtörténetet írni a magyar és a külföldi könyvtárak nélkül. Mert nem minden az, a mit eddig belőlük publikáltak s nem minden, a mit ismerünk. Csak az imént került elő a bécsi udvari könyvtárból egy nyelvemlék, a Birk-codex s nem régiben mutatták be a Mihály deák codexét s Toldy óta maig egy egészen új anyag van közzétéve. A közzétévés egy időben valóságos mánia volt, a mi magában nem lett volna baj, de bajjá lett azzal, hogy a közlők sem a szövegre, sem a kommentárra nem ügyeltek eléggé. Ebben a hibában leledzik sok publikációnk s jellemző, hogy Akadémiánk maga sem tartotta szükségesnek a Költők Tára anyagát eredeti szöveggel adni ki. A modern átírás nem ártott volna sok helyütt, de paralell a régi szöveggel. Ha már az akadémiai közlemények is eltévesztették a helyes publikálás elvét, mit várjunk egyesektől?

A közlések során megint egy újabb forrásra hívom fel társaim figyelmét, melynek címe, mint cikkem homlokára tűztem: *Költeményes Régiségek*, XVII. századi kéziratok kötet. Nem részletes, hanem általános szempontból kívánva egyelőre tárgyalni, nem az egyes darabok, hanem maga a gyűjtemény, mint ilyen, lesznek feladatomban.

E kötetet az Esztergom-városi nyilvános könyvtár bírja Helischer József volt városi tanácsos és amateur hagyományából.

E derek ember a század elején és derekán élt gyűjtők közül valókik, vezérelvükül tüzték ki, mint legkiválóbb gyűjtőnk Jankowich Miklós, hogy megmentsék azt, a mi még a magyar szellem múltjából megmenthető. Helischer könyvtárával az esztergomi nyilvános könyvtárat alapította meg s így oda került az említett kézirat is, melyet a Múzeum könyvtárában levő Jankowich-féle másolatból vett följegyzés után kutattam. E másolat 1840-ben készült s az említett bejegyzés szerint nem pontosan. Jankowich keze a következőket írta másolata végére: Ezen XVII. században egybenírtt gyűjtemény fentartatik Hölischer esztergomi tanácsbéli úr gyűjteményében negyed formában, barna bőrbben kötve ilyen címet visel: *Költeményes Régiségek*, melyet csak a birtokosa adott neki; nincsenek is azon renddel általam leiratva, minthogy eleintén nem az egész könyvet, hanem csak a nekem tetsző czikkelyeket volt szándékom leiratni.

E szerint indultam útnak s midőn megbizonyosodtam a kötet történetéről, s megkaptam az eredetit Esztergomból s a másolatot a Múzeum könyvtárából összehasonlítva jutottam a következőkben eredményre.

Az eredeti felbörkötésben egykorú irással és kiállításban 204 kisebb negyedréttü lapot foglal magában, határozottan XVII. századi karakterű. A kötet előtt teljes index lehetett, melytől ma csak két számozatlan levél maradt meg. *I* és *Z* betűk sorával. Az *A—H* betűkre s a címlapra is két levelet számítva, az egész 212 lapot foglalhatott magában, de a 204 lapon még nem végződik a kötet, az utolsó lap custosa «*méltán*» jelzi, hogy itt a folytatás elmaradt. Így hát ez elől hiányos, hátul csonka kötet is rongáláson ment keresztül, valószínűleg még az előtt, hogy Helischer birtokába jutott. Mert alig tehető föl, hogy bekötése után szenvedett volna csonkulást.

A másolat, mint Jankowich Miklós gyűjteményének része került a Múzeumba, 64 levelet tartalmaz s 1840-ben készült. Pontos indexe van, de az nem az eredeti indexének másolata, hanem a másoló összeállítása. 1258. Quart. Hung.

A két kötet darabjai a következő sorrendben következnek:
Az eredeti a következő darabokat tartalmazza:

1. p. 1—13. Threni Istri et Rheni (19.)
2. p. 17—19. Elfordult világ sorsa. (20.)
3. 19—21. Tabula potatorum. (21.)

4. 31—22. Sufficit jam saltus etc. (22.)
5. 23— Gróf Rákóczi Erzsébet asszony eö Nagysága Lovaitól való elbűcsuzása. (11.)
6. 33—40. Belleváry Dávidnak maga Viczmándy Mihály lakodalmában esett sorsának ujobban jobb formában irt rhytmusok. (18.)
7. 41—48. In malefidei Accusatore, in Domini proditore. (23.)
8. 48—49. Későbbi bejegyzés a poétai technikára. *Echo*. (6.)
9. 49—51. Török császár levelének párja stb. (24.)
10. 51—57. Néhai gróf úr, Zrinyi Miklós Bucsúvétele Magyarországtól. (1.)
11. 57—63. Elegia (Dialogus.) (25.)
12. 64—73. Supplicatio Dni Comitis Nicolai a Zrinyio ad S. R. C. Majestatem etc. (2.) (Hiányzik a 69—70. level.)
13. 75—81. Bachusnak rabsága. (26.)
14. 82—88. Novum Carmen, Udvari *Violya*. (28.)
15. 88—89. Descriptio aulae Carminis. (29.)
16. 89. Lepida Carmina. (3.)
17. 89. Pasquillus. (27.)
18. 91. Latin vers: Id si probet Tyrolennis Laid. p. 125.
19. 92—94. Lamentatio et Protestatio Regni Hungariae. (4.)
20. 101. Tobák pixisekben stb. (töredék).
21. 107—122. Justo in dolore. (5.)
22. 122—125. Descriptio Vitae Eremitae. (17.)
- A 126. p. a 19. sz. elejének töredékére van írva s áthúzatva, míg a 18. p. a. irt latin verstöredék szintén ismételve van a 22. sz. a. szövegében.
23. 127—129. Mulier Mala. (30.)
24. 129—130. Psalmus. Liberator Patriae. (31.)
25. 130—131. Quid inde? (32.)
26. 131. Minden mindenek fölött. (33.)
27. 135—144. A Bor és Viz között nagyobb méltóságért való vetekedés. (35.)
28. 145—148. Hymnus in Laudem Patrum Jesuitarum. (36.)
29. 149— Epithaphium Comitis Dni Nicolai a Zrinyio Ao 1674. die 19. 9bris.

30. 151—156. Pasquillus inter Romanorum Imperatorem et Regem Galliae. (37.)

31. 157—159. Epithaphium piae defunctae Principissae Ursulae Estoras. (34.)

Epithaphium de Pigmeo Palatini Pauli Estoras Angelo Vocitanti. (38.)

32. p. 161. Epithaphium Comitis Francisci de Nádasd. (7.)

33. 162—164. In Tumba Dni Comitis Thomae de Nádasd. (89.)

34. 164— Epithaphium Comitissae Zriniae. (10.)

35. 168—168. Epithaphium Suspensi Viennae in Nazaret Predicti Dni die IXbris juxta portam Lazareti. (40.)

36. 168. Lékai kapu fölött való irás márvány kövön. (41.)

37. 169—171. Keökényesdi házában Szakmárótt Companok által dedicált új Esztendő, latin és magyar nyelven. (42.)

38. 171—175. Comitata Hungarorum. (14.)

39. 175—176. Te Deum laudamus Convertunt ad Lutherum.

40. 177. Az 53. számú versnek vége.

41. 177—179. Cantio Votiva Principis Georgii Rákóczy, scripta, cum Expeditionem Bellicam susciperet adversus persecutores Evangelii in Polonia A. 1657. (12.)

42. 179 - 181. Sequitur Confessio Principis facta in Polonia post varios fortunae vices Georgii Rákóczy. (13.)

43. 181—187. Egy néminemű Helvetiai vallásban lévő körösz-tény lölki Pásztornak panasza és jövendölése az Ecclesiának. (44.)

44. 187—190. Confessio Gentis Germanicae. (45.)

45. 190 - Praecatio Peccatoris ad Xtum. (43.)

46. 190—191. Epithaphium Ferdinandi IVti. (15.)

47. 192. Epithaphium condam Thomae Nádasdi.

48. 193—194. Oratio Dominica. (49.)

49. 195—196. Credo. (47.)

50. 196—198. Ad Imperatorem. (48.)

51. 198—200. Valedictio Residentis Gallici Gremovilli ad Nobilitatem Austriacam facta. Viennae Ao. 1671. (49.)

52. 201—202. Te Deum etc., lásd a 39. számot. (50.)

53. 202—204. Kálvinista és Luther predikátorokról való új ének. (16.)

Ime a kötet tartalma. Látnivaló, hogy mindenféle tartalmú és irányú, mindenféle nemű költői és prózai darabokat foglal magá-

ban, mindent egyesítve, a mi egy XVII. századbeli magyar nemes ember igényeit kielégítheti. Van benne politika, költészet, vallásos és közkérdésekre, lokális és országos érdekű eseményekre vonatkozó följegyzés vagy *költeményes régiség*. A kéziratos kötetek e fajtája, milyen a most szóban forgó is, a régi nemes házaknak egyik nélkülözhetetlen darabja volt. Majdnem házibútor számba vehetem, mint a restauráló fokost, a vadászebeket, a szolganépet, a Werbőczyt és Bibliát, jelezve általom a magyar házak és családok mulatságát, foglalkozását és szellemi igényeit.

Igy e könyvek nem csupán tartalmilag értékesek, hanem fölötte jellemzők birtokosuk egész egyéniségére és annak meghatározására. Itt is igaz, hogy egy-egy nyom, mely mögött az egyén lappang, tökéletesen elég az egyén megismerésére. A mit mondtak, mutasd meg nekem az otthont s megismerlek, vagy lássam könyvtáradat s megmondom ki vagy, mondhatom ilyen kéziratos kötet látásakor: megmondom ki voltál. Egy-egy családnak egész politikai és világi gondolkodását hirdetik és árulják el ezek a kéziratok; tudományos képzettségét és irodalmi igényeit jellemzik, egyúttal arra való, hogy belőlök és általuk megalkothassuk a XVI—XVIII. századi nemesi házak egész lelki világát. Mert megtalálunk bennök jóformán mindent, a mi a ház igényeihez szükséges volt. Nem egy ilyenféle kötet forgott kezemen, nyilvános gyűjteményeink mindenikében akárhány akad, jóformán keresni sem kell, csak figyelembe kell venni. De még egyet sem láttam, melyből meg nem tudtam volna határozni, hogy egykori gazdája kurucz volt-e, labancz volt-e, kálvinista vagy pópista hiten lévő. Láttam rajtuk, hogy gazdájok bibliai műveltségű volt, járta a külföld egyetemeit, szerette a katonai életet, de jobban imádta a béke ölen heverő életet, hogy barátjai körében tréfát kedvelt, s hogy milyen ételekre volt gusztusa. Láttam rajtok, milyen nagy családja volt néhai urának, hogy hitták gyermekeit, mikor születtek azok, láttam felesége családi nemzedéke rendjét följegyezve, birtokai számát és fekvését. Egyik fölírta kedves lova nevét, *Ráró*, a másik probatio calaminak oda pingálta szépen kétszer egymás mellé *Eszter*, Eszterkém, ki tudja kedvese volt-e vagy leánya, hátha felesége?

E könyvek, egyenként és összesen a XVI—XVIII. századi nemesi társadalom életének hű emlékei, kulturtörténetünkre fölötte

fontosak. S mindannak daczára is eddig legalább úgy általában nem figyeltek rájuk, legföljebb ha egy-egy verses maradványt, vagy történeti s más efféle értékű kisebb adalékot közöltek belőlök. De hogy azok a magukért és magukban, mint a kultur-história oly tanúi és hű letéteményesei legyenek, kiket csak meg kell érteni és megszólaltatni, arra eddig alig fordult figyelem.

Különös s meg kell vallanom, nem épen kellemes dolog, vesződni e gyakorta gallimathiasz értékű tisztos házi bútorokkal s általában tudom méltányolni azokat, kik bennök nem láttak egyebet, mint egy régen elmúlt kornak zagyvalékírásait, vegyes tartalmú kéziratos emlékeit. De épen ezek a zagyvalékírások adják meg nekik sajátos színöket, épen keresetlen, úgy mondom otthoni, pongyola megjelenésöknek köszönhetik értéköket. Valósággal házias keresetlenségben, olykor hányt-vetett köntösben éltek és maradtak ránk, olyan mesterkedés és cziczoma nélkül, mint a ház belső barátjai a bizalmas otthon falai között. Nincsenek kiöltöztetve, mintha nyilvánosság elé készülnének, nem számítanak senki szeme elé kerülésre, nem is gondolnak azzal, hogy őket valaki megtalálja lesni, meglesni abban a pillanatban, midőn teljes őszinteséggel élvezik a házias élet idilljeit.

A magyar családok házi világában az írás nem kis szerepet játszott, nemcsak a határozott irással járó foglalkozásokban, hanem azon kívül is, mint a lélek táplálását segítő eszköz.

Mikor még a nyomdai termékek lassan terjedtek ebben a hazában, részint drágaságuk miatt, részint mert maga az olvasás és írás is ritka tudomány volt, még legalább a XVI. században, s a mellé a közlekedési viszonyok sem voltak kedvezők; a szellem pedig nem tekint ilyen nehézségekre, hanem halad a maga módja szerint: a kézírás pótolta nyomdát és vasutat. E korbeli levelezések számos helyen utalnak könyvre, énekekre, fordításokra, melyeket kéziratban küldnek egymásnak és küldözgetnek tovább, jeléül, hogy érdeklődnek irodalom és szellem iránt, érdeklődnek a szellem mozgalmi iránt. Ha már megküldik ezeket a röpke iveket egymásnak, le is másolgtatják, a kik értik a betűvetés művészetét, vagy lemásolgtatják, a kik értik a módját, hogyan kell meggazdagodni s udvari papot vagy íródeákat tartani. Így azután az eredeti megy tovább, a másolat ott marad s gyarapítja a *könyv* tartalmát. Így tettek még a jelen század elején is, a magyar családok örököl-

vén azt a szokást őseiktől, kiknek a szükség szabta meg a ten-
niők valót.

Volt tehát a családoknál egy tiszta lapokból bekötött *könyv*, mely egyrészt a család története, másrészt a vegyes följegyzések számára való. Ebbe irtak bele mindent, a mi őket érintette: örö-
möt és fájdalmat, egy-egy víg vagy szomorú ének alakjában, poli-
tikai keserűséget egy paskillus, nemzeti lelkesültséget egy hadi
induló szövegében s más egyebet más és számtalan formában.

A nemesi házak thékájában a biblia, zsoldár és kalendárium
mellett békés egyetértésben rendszerint ott van *a könyv*, a család
költői és prózai följegyezni valóinak türelmes papirosú bizalmasa.
Verseng is társaival, a bibliától elragadja a születési és halálozási
dátumokat, a zsoldárt elnyomja ünnep délutánján, vagy ünnepsé-
gek idején, a kalendáriumot túléli s míg ezt évenként kicserélik,
maga marad évről évre nemzedékeken keresztül mindig nagyob-
bó becsületben.

Ez a kedves házi bútor sorsa, szerencséje és sikere. Így jut
korunkra s összegyűjtve a nyilvános könyvtárak polczain hosszú
időre tanuskodik régi gazdája mellett s a magához illő társaság-
ban megőrzi hajdani nagyléte minden vonását; emlékeztet egy
immáron kipusztuló társadalomra, melylyel együtt élt és öregedett.
A nemesi társadalom mind jobban elnivellálódik, a politikai jogok-
kal elvesztette kötelességeit, a modern kor megrongálta vagyonát
s a régi hagyományok alig-alig villannak meg a mai kopott világ
emlékein. De még ismertük, még elvétve ma is találunk egy-egy
patriarkális kuriára, hanem rövid időn már csak hírét fogják hal-
lani, hogy voít és elmúlt. E könyvek megmutatják mindenkor
azokat a nyomokat, azokat a vonásokat, melyek a letűnt világra
s átváltozott társadalomra a maguk idejében jellemzők valának.
Az egykorú naplók, emlékiratok, följegyzések mellett a családok
kéziratos könyvei mindenkor értékes források maradnak e korok
vizsgálóinak. Többet látva, azonnal nagyobb becsben tartjuk eze-
ket, egy-kettő még nem minden, nem elég.

E magán jellegű tanúk a levelekkel állanak egy sorban, de
azok fontosabbak, mert szülőjük az érintkezés szüksége, míg eme-
zeket csupán egy-egy hangulatos estén veszik elő, az alkalom és
a hangulat töltik meg bordás papirosaikat. Így tehát amazok sok
mindenre kiterjednek, míg ezekben a kedvnek röpke szeszélye vagy

a gondolatnak komolysága hagynak nyomot. A szóban forgó kötet is a régi írások e fajához tartozik. Egy vegyes tartalmú könyv, melyben számítás nélküli össze-visszaságban olvashatsz költeményt, prózát latin, magyar nyelven, mely hézagokat hagy és megcsönkult.

Benne talárod Rákóczy György énekeit, jelesül, hogy egykori gazdája a nemzeti párt politikáját vallotta, valamivel tovább egy tréfás credo olvasható, mely értékes az egykorú hangulat jellemzésére; mint következik:

«Hiszek Pataki Jánosban, ő állhatatlanságában, minden hamis pöröknek indítójában és ő fiában, hóhér Pataki Ádámban, ki fogantatek tökéletlen atyától, születék ördögös anyától, kénzatek Töttösy Gáborral Lucifernek szárnya alatt, megöleték Hosszúthóti Györgynek hóhérsága alatt, eltemettetek magavére förtöztető Máttéfalvai idejében, szálla alá poklokra vérszopó Svastits Gáborral, harmadnapon halottaiból föltámadván térének vissza az kegyetlen Eörsy Sigmonddal kénköves fördőben lesznek Chernel Miklossal Czerberus társaságában, onnét lesznek eljövendők Vittnyed Jánossal, országáruló Balog Jánossal, tanítván szegényeket dúlatni gazdagoknak kedvezni. Hiszek hamis számvető Kőszöghi Mártonban, ő társában Vizekety Jánosban, barátjokban Pásztori Gergelyben, ő vej(i)ben Horvát Jánosban az nagy jámbor Philep mesterben, tanítványában Darázs Istvánban. Hiszek Gorupp Jánosnak az vén Szekeres Mártonnak, ő társoknak, kopott Meszléni Péter deáknak hamis prókátorságokat, hiszek mi főispányunkban Nádasdi Ferenczben, mellette lévő hamis prókátorok taníttásában, az kegyetlen Viczéiben Csömötei Jóságban. Hiszem Megyeri Sigmondnak mindennapi közönséges bolondságát és ő társában vak anyósnak meszterekkel, prókátorokkal való egyességét, Angyal Györgynek állhatatlanságát és gyilkosságát, a vasvári káptalannak hamis executióját és örök kárhozattját. Amen.»

Ime egy fejezet a Wesselényi összeesküvés hatásáról. Ebben a rövid néhány sorban minden ki van fejezve, a mi az udvar eljárását s az összeesküvés történetét csak jellemezheti. Könyvünk megtartotta, hogy tanúságot tegyen írója és a mellett, ki följegyezte könyvében. Nyilvánossá leszen, hogy a régi magyar nemes nem csak a vármegye zöld asztala mellett politizált, hanem magános óráiban is a haza sorsát latolgatván, foglalkozott politikával, le is írta, el is olvasta azokat a dolgokat, melyek arra vonatkoztak, sőt

mindennapi necessáriumában, a költői és praktikus világ e zagyva keverékében is megőrzé.

E nemű foglalkodásában írja össze egyik-másik nemes magyar azokat a nevezetes kéziratokat, melyekben a kor paskillusai maradtak ránk. A paskillus a politikai és nyilvános élet hű tükre. Nem költészet és nem politika, de ennek a kettőnek különös vegyüléke. Formájára, ha verses vagy prózai; előadására, ha szatirikum vagy epikum; nyelvére, ha magyar vagy idegen, fölötte változó; tartalmára kiválóan gazdag s irányában minden fölfogást, gondolkodásmódot, észjárást és társadalmi rendet híven szolgáló. Lévéen ilyen meghatározatlan minden részlete vagy eleme, természetesen az elemek összesége, vagy a részek egésze s így a pasquillus maga is nehezen jellemezhető.

Szüli az alkalom, világgá röpíti a szó s tartalmáért szeretik vagy haragusznak reá. Mindig egy iránynak képviselője, vagy eszmének hordozója, vagy fölfogásnak hirdetője, nem magáért van, hanem azért az irányért, eszméért, fölfogásért, melyet képvisel, hordoz és hirdet. A mai világ viczlap irodalmainak előzője a régi világ paskillus-irodalma volt. S ha e termetes hajtását multunk irodalmának jól meg fogják ismerni és ismertetni, a közéletnek hullámlását, a politikai és társadalmi nyilvános mozgalmakat fogjuk igazán megismerhetni.

Paskillusról lévéen szó, így kerültünk e gondolatokra s velük egy régi gondolatunkat fejeztük ki. Az ilyen vegyes tartalmú kötetekben mindig van paskillus s körülöttük vannak valóságos gyűjtemények, melyekben egyes korokra vonatkozó paskillok vannak összeírva. Ezeket kell összeszedetnünk és megismernünk, ezek a történetírás sava, borsó, a zamata, a szine, illata hordozói. Az akta csak tény, a paskillus hangulat. Akta és paskill együtt, egymást áthatva élet és történelem. Ime a politikáról átlép a költészetbe, előbb vegyes formában, melynek megjelenése a politikai költészetnek e régi formájú és nagy szeretetnek örvendett előzője volt, utóbb a költészetnek valódi képében jelenvén meg. Könyveinkben e vonás általános, a politikai költészet mellett megfér a történeti költészet, a kettő együtt az ily kéziratokban majdnem elválaszthatatlan. Ha néhány sorban meg lehet tréfálni az aulikusokat, néhány strófában meg lehet énekelni a nemzeti élet hőseit s meg kell emlékezni a korszak egyéb nagy kérdéseiről is, melyek

között a vallási még mindig uralkodott. Kiváltképp a XVI—XVII. században kelt könyveink telve vannak a vallásos viszonyokat tárgyaló költeményekkel. Ha figyelmesen megnézzük e kötetek tartalommutatóját, látjuk azt a vegyes egymásutánt, melyben egyházi, politikai, történeti, magán s egyéb viszonyokat tárgyzó följegyzések vannak. Ezek között még egyre hívom föl a figyelmet, a latinizáló versekre.

Még mi is diák korunkban örökül vettük át a felsőbb iskolásoktól e latinizáló diák dalokat, melyek félig latin, félig magyar szöveggel irva valamely mixtumot adtak s a XVII. század derekától kezdve mindenkor nagy kedveltségben voltak. Külön külön meglehetősen kevés értékűek, de együtt véve, gyűjteményesen összeszedve értékes művelődéstörténeti adalékok s hűségesen jelzik a nyomot, mely a latin műveltség hatását mutatja. Költői, vagy hogy e jelzót ne pazaroljam, verses formában ugyanazt a vonást mutatják, mint a gyakorlati élet nyelve: a magyar köntösbe öltöztetett diák beszédet.

Vissza gondolunk a mult századokra s mosolygásra készítet minket e nyelvzagyvalék. Ha a régi megyei jegyzőkönyveket, (még a jelen század elejéről) a régi törvénykezés okmányait, már a XVII. század végétől, vagy csak a magán élet emlékeit, a missilis leveleket olvassuk, elbámulunk a nyelvnek oly bábeli zavarán, melyet a deákizáló stílus mutat. A mint a közéletbe mind jobban és jobban belenyomult a latin nyelv, úgy romlott vele a magyar, a hazai, az édes magyar nyelv. Nem kellett volna sok idő, hogy egészen ellatinosodjunk, hogy a tudós nyelv, kiszorítsa legalább a műveltebb középnemesség házaiból az élő anya- s az idegen nyelveket. A táblabíró világ burjánzottatta e nyelvi csalamádét s vele tünt le a korszak színéről, ma csak komikumot keltő eszköznek ismerjük a mult e maradékát az irodalomban s megfélekedünk arról, mily hézaga volt annak idején nemzeti kulturának.

A diákélet s a papi, rektori világ átvitte e szokást a kulináris irodalomba s megteremtette a latinizáló magyar verselés szokását. Tette részint, hogy tudósabb szint nyerjen vegyes hangú dala, részint, hogy hódoljon a latinizáló próza divatának. Így teremtettek e félig latin, félig magyar versek, melyek közül a

Meghalt feleségem,
Debuisset pridem, stb.

még hozzánk is eljutott. Ez irány utolsó terméke a műköltészetben Petőfi diákverse:

Diligenter frequentáltam,
Iskoláim egykoron,

mint mindnyájan ismerjük.

A mondottak után könnyen el lehet képzelni a XVII. század nemeseinek kulturális fölfogását, azt a gondolati kört, melyben élt és mozgott. Nem csapott magasra, nem szállott alacsonyra, megmaradt az arany középszerűségnek magasztalt színvonalán. A mit az iskolában megtanult, azzal élt és foglalkozott, azontúl nem terjedt sem készütsége, sem figyelme; a mit az irodalom s a közélet nyújtott neki, azt elfogadta és megtartotta. E kettőből merített, e kettő határozta meg lelki élete egész körét, egész tartalmát. Szerette a jókedvet és szerette a politikát, szívesen olvasott paskillust akár az egyház, akár az ország sorsát illetve; szívesen foglalkozott a poezissal és gyűlölte a mi nem magyar — kivételt csak a diákkal tett.

E kép az általánoságra vonatkozik, egyesek kivételek voltak mindenkoron s voltak ekkor is, de a többség csak nem emelkedett magasabb művelődésre, mint a melynek vonalát az iskolai tanítás megszabta. Ez pedig magában véve sem volt valami magas, az európai művelődéshez képest pedig meglehetősen alant állott. A magyar fölfogás még kevés tizeddel előbb is ez vala: minek gyötörje magát a fiú, megél az apja után. E gondolat eredete a multban van, mikor a nemesség hadi és megyei szolgálatra, katonai és papi pályára lépett, különben otthon maradt, paterna rura bobus exercere suis — hogy gazdálkodják ősi birtokán.

S ez az életmód szállott fiúról fiúra s vele a művelődés is megmaradt, legalább nagyjában, a régi vonalon. Ha egy-egy magasabb eszme vagy irány behatolt nyugatról, vagy ide haza kipattant, az elől nem tudott a patriarkális magyarság elzárkózni; de az iskolai művelődés, az általános haladás, az életviszonyok s a közszokás harmadfél századon keresztül mereven elföntállott a nyugati irányoknak; az európai civilizáczióknak.

Erre tanítanak engem ezek a *könyvek*; milyent láttam már egy csomót, későbbit, korábbit a XVII—XVIII. századból származottat. Bennök ugyanegy hangulat vonul végig: a rustikus életmód és műveltség csendes nyugalmissága, ugyanegy illat: a nyári dél-

után gyalog bodzájáé, ugyanegy hang: az alföldi alkony beszédes némasága. Egy oly korból valók, midőn a házi bajok s az országos bajok egyensúlya megvolt a családban s a mi fáj a nemzetnek, fáj a családfőnek is, adó, katonaság, portió, német szó, háborúskodás, örökös küzdelem a létért, a nemzeti alkotmányért, örökös áldozat a haza oltárára. De ezt a szenvedésteljes időt bizonyos nem törődömség és nem tudomság uralta s ez elvette élet a szenvedésnek, megtompította a lélek tehetségeinek erejét, hogy mindezt a bajt, aggodalmat, szenvedést és fájdalmat, mely csóttól nehezedett a hazára, a maga valójában és igazságában láthassa és érezhesse.

Ha e nem tudomság és nem törődömség nincs, talán minden magyar nemesből kitor a szégyen és az ellenállás s Európa története egy nemes nemzet haladásával lenne gazdagabb, a mi történetünk meg szegényebb lenne egy lelkes korszakkal, melyről már közmondásszerűen tudjuk és mondjuk, hogy hosszú századok mulasztásait hozza helyre.

E kéziratos könyvek egyenkint is érdekesek tartalmuk szerint, költői termékeik, politikai, történelmi s vegyes följegyzéseik árán, de együttesen, mint egy társadalmi osztály műveltségének emlékei és őrzői, fölöttébb értékesek s vizsgálatuk minden tekintetben kötelező. Vallatóra kell e köteteket fognunk, mert hamis tanúkat nem vallatunk velök s ha keveset vallanak is, de igazak és őszinték. Ime ezek is egy forrásai voltak eddig irodalmunk történetének, nézzük ezután vizsgább szemmel, s művelődésünk történetére is forrásokul kell tekintenünk. A részletek gyakorta unalmasak és értéktelenek, de a ki dolgozni akar, át kell esnie az unalmasságokon is; a ki dolgozni akar, nem azt kell tekintenie, a mi kellemes, hanem arra legyen gondja: mi a hasznos.